

УДК 94 (478)

**«УЧЕНЫЙ БОЖЬЕЙ МИЛОСТЬЮ»
МИХАЙЛО ФЛЕГОНТОВИЧ ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ**

Ірина ВОРОНЧУК

доктор історичних наук, доцент,
завідувач відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті порушується питання вивчення творчого доробку видатного історика, тричі доктора – доктора історії, доктора історії права, доктора державного права – М. Ф. Владимирського-Буданова. Йдеться про праці, присвячені різноманітним проблемам української історії ранньомодерної доби, написані дослідником на підставі значного числа документальних джерел.

Ключові слова: Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов, доктор історії, доктор історії права, доктор державного права, дослідник української історії ранньомодерної доби.

**«УЧЕНЫЙ БОЖЬЕЙ МИЛОСТЬЮ»
МИХАИЛ ФЛЕГОНТОВИЧ ВЛАДИМИРСКИЙ-БУДАНОВ**

Ірина ВОРОНЧУК

доктор исторических наук, доцент,
заведующая отделом исторических памятников НИИУ

Аннотация. В статье поднимается вопрос изучения творческого наследия выдающегося историка, трижды доктора – доктора истории, доктора истории права, доктора государственного права – М. Ф. Владимирского-Буданова. Речь идет о работах, посвященных разнообразным проблемам украинской истории раннемодеpной эпохи, написанных исследователем на основе значительного числа документальных источников.

Ключевые слова: Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов, доктор истории, доктор истории права, доктор государственного права, исследователь украинской истории раннемодеpной эпохи.

**“SCHOLAR BY THE GRACE OF GOD”
MYKHAIKLO VLADYMYRSKY-BUDANOV**

Iryna VORONCHUK

Doctor of Historical Sciences, associate professor,
Head of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article addresses the issue of studying the creative legacy of the prominent historian and a three-time Doctor – Doctor of Historical Sciences, History of Law, and State Law – M. Vladymyrsky-Budanov. It discusses his works devoted to various problems of the early modern Ukrainian history, written by the researcher on the basis of a significant number of documentary sources.

Key words: Mykhailo Vladymyrsky-Budanov, Doctor of Historical Sciences, Doctor of History of Law, Doctor of State Law, researcher of the early modern Ukrainian history.

© Ворончук І.

Через рік, у травні 2018 р., виповниться 180 років від дня народження Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова – доктора російської історії, доктора державного права і доктора історії права, тобто тричі доктора, почесного професора Університету Св. Володимира, члена-кореспондента Російської Академії Наук (з 1903 р.) [22, ф. 707, оп. 172, спр. 10; ф. 708, оп. Совет/1875, спр. 34, арк. 18–23; 2, с. 111–117; 18, с. XIII–XVII].

М. Владимирський-Буданов залишив по собі великий творчий доробок (понад 100 праць, значна частина яких написана на вперше введеному до наукового вжитку джерельному матеріалі, присвячені історії українських земель XV–XVII ст.), тож учений великою мірою прислужився українській історичній науці. Саме цей аспект наукової діяльності вченого ще сто років тому підкреслював Володимир Степанович Іконников: «Северянин по происхождению, он судьбою был брошен на Юг России и ... навсегда поселился здесь. Но он стал гражданином Юга не только в том отношении, но и по своим ученым трудам, большинство которых и наиболее важные принадлежат к области истории Юго-Западной России» [13, ф. 175, № 1309].

Попри це науковий внесок М. Владимирського-Буданова в українську історіографію досі не поціновано. Енциклопедії історії України кваліфікують М. Владимирського-Буданова як історика, фахівця у галузі історії російського, українського, литовського і польського права та археографа. Далі 60-річна наукова і викладацька діяльність одного із «засновників київської історико-юридичної школи» втиснута в кілька рядків

скупого тексту [8, с. 587; 16, с. 323–324]. Лише в одному енциклопедичному виданні, на жаль, не українському, діяльність вченого висвітлена повніше [10, с. 409–410]. Не існує жодної монографії, в якій було б всебічно висвітлено життєвий шлях та ґрунтовно проаналізовано концептуальні засади й погляди вченого на різні історичні проблеми, методологічний інструментарій та власне його дослідження з української історії. На це понад 50 років тому звернув увагу Борис Євсійович Бабицький [1, с. 86]. Можна назвати лише кілька невеличких праць, у яких заторкаються окремі розроблювані ним проблеми, які здебільшого стосуються становлення російської державності. Зокрема, погляди М. Владимирського-Буданова, пов'язані з історією російської держави, знаходяться в центрі уваги Б. Бабицького [1, с. 86–97]. Політичні й правові ідеї М. Владимирського-Буданова крізь призму його праць з історії права аналізує Ольга Федорівна Скакун у книзі «Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917)» [19, с. 127–141]. Проте автор виходила з методологічних засад радянської історичної науки, тож її головна увага зосереджена на політичних та ідеологічних поглядах вченого. Це спричинилося певною мірою до поверхового і формального підходу, внаслідок чого М. Владимирського-Буданова віднесено до поміркованого крила ліберально-буржуазної інтелігенції. При цьому О. Скакун прирівнює поміркований лібералізм вченого до слов'янофільських ідей [19, с. 129–130]. Власна концепція М. Владимирського-Буданова як історика «государства и права» розглядається здебільшого з погляду становлення російської держави [19, с. 131–137], а

деякі оцінки, як, наприклад, ставлення дослідника до марксистського матеріалізму, на сьогодні є застарілими [19, с. 133]. У 1995 р. вийшла брошура Тетяни Іванівни Бондарук, яка розглядає діяльність М. Владимирського-Буданова як одного з основоположників київської історико-юридичної школи [3]. Найповніше його діяльність проаналізовано у праці Сергія Івановича Михальченка «Киевская школа в российской историографии», де цьому присвячено главу під назвою «М. Ф. Владимирский-Буданов и его школа» [16, с. 58–114]. Автор окреслює життєвий шлях, наукову і педагогічну діяльність вченого, заторкаючи його наукові зацікавлення, дослідницькі методи та створення ним власної наукової школи [16, с. 102–114]. Разом з тим тут також з'ясовуються виключно проблеми російської історії (за висловом автора – «русской»), розглядувані у працях самого Владимирського-Буданова та його учнів [16, с. 114]. Кілька коротких статей загального характеру присвячені Владимирському-Буданову в українських енциклопедіях [8, с. 587; 17, с. 323–324]. Стаття в «Біобібліографічному довіднику» стисло висвітлює археографічну теорію і практику вченого [5, с. 72–75]. Ще одна стаття детальніше розкриває практичний бік діяльності вченого в галузі теорії і практики української археографії [6, с. 111–121]. В Інституті рукопису НБУ зберігається невелике (25 ст. машинописного тексту) анонімне есе під заголовком «Володимирський-Буданов», у якому також аналізуються правові аспекти його праць [12, ф. 10, № 1446, с. 1–25].

Характеризуючи діяльність Київської Археографічної Комісії (далі – КАК), Олег Іванович Журба називає

М. Владимирського-Буданова серед визначних її діячів, які зробили вагомий внесок у дослідження української історії, започаткувавши вивчення багатьох принципово важливих проблем минулого [12, с. 34]. Проте якщо роль попередників М. Владимирського-Буданова на посаді головного редактора Комісії – Миколи Дмитровича Іванишева і Володимира Боніфатійовича Антоновича – висвітлюється ґрунтовно (і цілком правильно, бо вони дійсно заслуговують на це), то діяльність М. Владимирського-Буданова залишилася нез'ясованою.

Отже, певна увага приділена М. Владимирському-Буданову як історичному праву та його творам, написаним на правничу тематику, що ж до історичних праць вченого, особливо з української історії, то більшість із них, як і загальна історична концепція вченого, досі ґрунтовно не проаналізовані. Разом з тим варто зауважити: М. Владимирський-Буданов не був виключно істориком права – західноруського, литовського чи слов'янського. Значна частина його праць, у тому числі й присвячених правовим проблемам, щільно пов'язані з різними аспектами історії України, до того ж з такими важливими, як аграрна історія, соціальна, зокрема, історія родини, історична демографія тощо. У зв'язку з цим до 180-річчя народження вченого плануємо підготувати низку статей, у яких маємо на меті розкрити діяльність та історичні погляди М. Владимирського-Буданова на проблеми української історії на підставі аналізу його праць.

М. Владимирський-Буданов народився 11 травня 1838 р. у с. Бороздині Веневського повіту Тульської губернії в родині священика. За тодішніх звичаїв

наслідування синами сімейних традицій батьки пов'язували майбутнє дитини з духовним саном, тож віддали сина до Веневського духовного училища, а потім – до Тульської духовної семінарії, яку він успішно закінчив 1857 р. Вочевидь, молодий Михайло Владимирський-Буданов виявив неабиякі здібності під час навчання, оскільки одержав направлення до Київської духовної академії, де йому судилося провчитися три роки. Саме тут під впливом відомих на той час професорів церковної історії, зокрема Івана Гнатовича Малишевського (1828–1897) [20, с. 496], Памфіла Даниловича Юркевича (1827–1874) [20, с. 495] та ін., за його власним визнанням, у нього прокинувся інтерес до історичної науки [14, с. 4]. Проте вищої духовної освіти він не здобув. Причина його виходу з Академії достовірно невідома: існує думка, що через якийсь конфлікт з академічним керівництвом він змушений був залишити Духовну академію за рік до її закінчення [16, с. 59]. Вийшовши з четвертого курсу Академії, М. Владимирський-Буданов 1860 р. вступив на перший курс історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира. Факультет, з якого незадовго до того пішло кілька досвідчених професорів, переживав не найкращі часи. Можливо, навчання не зовсім задовольняло Михайла Флегонтовича, бо він одночасно почав відвідувати лекції ще й на юридичному факультеті. В цей час там викладали такі видатні вчені, як Каленик Андрійович Мітюков (1823–1885), один із найкращих професорів по кафедрі римського права, пізніше декан факультету, а в подальшому ректор університету. Обдарований лектор, він був одним із найкращих викладачів, його

лекції вирізнялися оригінальною манерою викладання і привчали студентів до аналізу явищ та глибоких роздумів [9, т. XIX, с. 476]. Ще одним професором факультету був колишній його вихованець Василь Андрійович Незабитовський (1824–1883), який з 1853 р. викладав міжнародне право. Він цікавився філософією, тож був добре ознайомлений з новими філософськими течіями, володів умінням добре розтлумачувати студентам найскладніші теоретичні питання [9, т. XX-A, с. 833–834]. Нарешті, тут з 1840 р. викладав Микола Дмитрович Іванишев (1811–1874), чиї наукові інтереси лежали в галузі історії руського та слов'янського права [9, т. XVIII-A, с. 755].

Вважають, що певний вплив на формування світогляду та наукових інтересів студента Владимирського-Буданова справили й тогочасні події. Можливо, маючи на увазі власне себе, він пізніше писав: «люди ... формуються не стільки под впливом учения, скільки под воздействием событий» [13, ф. 59, № 15, с. 10–10 зв]. Якраз на час його навчання в університеті припали такі непересічні події, як реформа 1861 р. та польське повстання 1863 р., активними учасниками якого були його знайомі студенти-поляки, котрі становили тоді чи не найбільшу частину студентського складу Київського університету. Щоправда, радикальні погляди не були властивими самому Владимирському-Буданову, проте слов'янофільські ідеї, котрі він міг почерпнути з лекцій М. Іванишева, не були йому чужими. Про це свідчить хоча б те, що він був одним з ініціаторів створення в університеті Слов'янської бібліотеки св. Кирила та Мефодія. Оскільки бібліотека створювалась на мізерні студентські кошти,

студенти звернулись до відомих діячів науки і культури Росії, зокрема В. Срезневського та І. Аксакова, з проханням надіслати їм книжки за дешевшими цінами [16, с. 59–60].

У 1864 р. М. Владимирський-Буданов закінчив історико-філологічний факультет і вступив на педагогічні курси при київських гімназіях. Курси були засновані за ініціативою попечителя Київського навчального округу, яким протягом 1858–1861 рр. був видатний учений-хірург, педагог і громадський діяч Микола Іванович Пирогов (1810–1881) [8, т. 8, с. 210–211]. Критикуючи тодішню систему освіти, він намагався дбати про підготовку вчительських кадрів для шкіл та гімназій шляхом організації вчительських курсів. Проте ця добра за задумом ідея не мала успіху через відсутність висококваліфікованих учителів, які були б спроможними передати свій досвід та практичну методику викладання університетським випускникам. Тож все навчання на курсах звелось до того, що Владимирський-Буданов кілька місяців пропрацював викладачем Другої київської гімназії та Київського кадетського корпусу. Проте тут він не затримався, оскільки за поданням свого вчителя М. Іванишева, котрий вже обіймав посаду ректора, університетська рада обрала колишнього випускника Владимирського-Буданова стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі руської історії. Вже наступного року він представив працю «Важкая уставная грамота», за яку отримав ступінь кандидата, а 1868 р. блискуче захистив магістерську дисертацію «Немецкое право в Польше и Литве», написану виключно на нових, віднайдених ним архівних матеріалах

актових книг Київського Центрального архіву. Видана як монографія у 1869 р. праця дістала наукове визнання і в 1870 р. була відзначена Уварівською премією Російської Академії Наук [2, с. 113].

Одержавши у травні 1869 р. магістерський ступінь, М. Владимирський-Буданов прийняв пропозицію колишнього професора Київського університету К. Мітюкова, який на той час був директором Демидівського юридичного ліцею в місті Ярославі, і зайняв посаду екстраординарного професора кафедри історії руського права. З метою поповнення та систематизації своїх знань в галузі правознавства молодий професор виклопотав від Міністерства народної освіти річне закордонне відрядження і протягом 1869–1870 рр. слухав курси лекцій відомих юристів у Гейдельберзькому університеті, а в Кенігсберзькій бібліотеці вивчав документи з литовсько-руського права. У Гейдельберзькому університеті в той час викладали справжні «корифеї німецької юриспруденції», зокрема професори Карл-Адольф Вангеров (1808–1870), відомий як видатний знавець римського права [9, т. V-A, с. 483], Йоганн-Каспар Блюнчлі (1808–1881), автор підручника з міжнародного права. Деякі його праці, як, наприклад, «Антропологические очерки» (СПб., 1867) та ін., були перекладені російською мовою. Цьому вченому належала ідея заміни «кулачного права» війни міжнародним трибуналом, саме на його пропозицію було створено так званий Міжнародний інститут [9, т. IV, с. 112–113]. Владимирському-Буданову пощастило прослухати лекції з державного права і видатного професора Генріха Цепфля (1807–1877), що також користувався широким міжнародним

визнанням [9, т. XXXVIII, с. 48–49]. Повернувшись до Ярослава, наступні п'ять років (1870–1875) Владимирський-Буданов викладав історію права в лицей, спершу на посаді екстраординарного, а з 1874 р. – ординарного професора.

Відірваний від джерельних матеріалів з історії Великого князівства Литовського, котрі М. Владимирський-Буданов почав вивчати ще в Києві, він звернувся до опублікованих законодавчих актів з історії освіти в Росії, на підставі яких 1873 р. написав працю «Государство и народное образование в России с XVII в. до учреждения Министерств», а 1874 р. – «Государство и народное образование в России XVIII в. Часть I. Система профессионального образования (от Петра I до Екатерины II)». Попри загальну позитивну оцінку, остання праця була піддана критиці професором кафедри російської історії Київського університету В. Іконниковим (1841–1923). Можливо, через це Владимирський-Буданов не наважився захищати її у Київському університеті, а подав до Харківського і 9 травня 1874 р. одержав ступінь доктора російської історії. Одночасно він отримав запрошення Харківського університету на кафедру російської історії, проте не прийняв цієї пропозиції, оскільки його більше приваблювала історико-правова проблематика [2, с. 115]. Через рік, у 1875 р., молодий доктор одержав запрошення Київського університету і перейшов на кафедру історії російського права юридичного факультету, де протягом сорока років (до 1915 р.) працював на посаді ординарного професора. Таким чином, М. Владимирський-Буданов захистив і кандидатську, і докторську дисертації з історії. В галузі юриспруденції

він був удостоєний вчених ступенів доктора державного права і доктора історії права «honoris causa». У 1900 р. на клопотання університетської ради Міністерство освіти присвоїло М. Владимирському-Буданову звання почесного професора [22, ф. 707, оп. 60, спр. 79, арк. 1–10]. 1903 р. за поданням російських академіків – історика, археографа і соціолога Олександра Сергійовича Лаппо-Данилевського, військового історика Миколи Федоровича Дубровіна та видатного економіста Івана Івановича Янжули – його було обрано членом-кореспондентом історико-політичних наук Російської Академії Наук.

На відміну від інших М. Владимирський-Буданов не прагнув до адміністративних посад. Попри неодноразові спроби Міністерства освіти призначити його на керівну посаду, він рішуче відмовлявся, проте це стосувалося адміністративних, а не наукових справ. Так, 1882 р. М. Владимирський-Буданов прийняв пропозицію і зайняв посаду головного редактора Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів (далі – КАК). Тривалий час, з 1857 р. до травня 1889 р., Комісію очолював правитель канцелярії київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора М. Юзефович, який мав право формувати кадровий склад Комісії. Першим головним редактором Комісії з 1859 по 1863 рік був професор Київського університету М. Іванишев, який у 1863 р. запропонував замість себе свого учня – молодого і перспективного вченого В. Антоновича, на формування історичних поглядів якого мав значний вплив. На цій посаді В. Антонович зробив вагомий внесок у розвиток головних напрямків археографічної діяльності

Комісії [11, с. 88–93]. Спершу на початку свого головування Юзефович майже не втручався у наукові справи КАК, проте з посиленням українського руху став на відверто антиукраїнські позиції. Активна громадська діяльність та наукова позиція В. Антоновича його не влаштувала, він неодноразово намагався коригувати його передмови до окремих томів АЮЗР в дусі офіційної великодержавницької політики царської влади щодо України. Поступово між ними виник конфлікт, що переріс у відкрите протистояння 1876 р., коли було видано Емський указ, до якого доклався Юзефович. Як зазначає на підставі щоденника видатного правознавця Олександра Федоровича Кістяківського Іван Лукич Бутич, Юзефович уживав усіх заходів, аби вижити Антоновича не тільки з Археографічної комісії, але й взагалі з міста Києва [4, с. 219]. Тож скориставшись від'їздом вченого за кордон, Юзефович 16 вересня 1882 р. подав на ім'я Київського генерал-губернатора О. Дрентельна доповідну записку, в якій писав: «... я перестал его считать в должности главного редактора, тем более что и бывший генерал-губернатор И. И. Чертков признавал его по некоторым особенным причинам неудобным» [22, ф. 442, оп. 520, спр. 140, арк. 1; 11, с. 88–95, 153; 25, с. 140–141]. Пропонуючи замість нього Владимирського-Буданова, Юзефович висував як найбільшу з його чеснот те, що він «вполне русский человек», маючи на увазі, вочевидь, те, що Михайло Флегонтович не належав до проукраїнської інтелігенції [22, ф. 442, оп. 520, спр. 140, арк. 1 зв.; 13, ф. 1, спр. 11850; 11, с. 154]. Проте якими б міркуваннями керувався Юзефович, його вибір виявився дуже вдалим і корисним для цілої

української архівної справи, бо в особі Владимирського-Буданова Комісія знайшла одного з найдіяльніших своїх співробітників [5, с. 72–75; 6, с. 113; 25, с. 22]. Перебуваючи на цій посаді протягом 34 років (1882–1916), тобто до кінця життя, він успішно здійснював наукове керівництво підготовкою та публікацією архівних джерел у багатотомному серійному виданні «Архив Юго-Западной России». Він доклав також чимало зусиль для поліпшення архівної справи загалом, розробляючи її теоретичні засади, беручи участь у практичній архівній роботі та вирішенні багатьох організаційних питань [5, с. 72–75; 6, с. 111–121].

Можливо, саме те, що М. Владимирський-Буданов не займав офіційних адміністративних посад, сприяло його активній участі у науковому житті. З 1875 р., ще перебуваючи у Ярославі, він став активним членом наукового Історичного товариства Нестора Літописця, котре виникло у Києві 1872 р., а офіційно розпочало роботу 1873 р. З 1874 р. Товариство офіційно існувало при Київському університеті. В його роботі брали участь історики Києва, Харкова, Петербурга та інших наукових центрів. Його членами були відомий філолог і славіст, історик і палеограф, академік Петербурзької Академії Наук І. Срезневський, історики М. Костомаров, І. Лучицький, М. Грушевський, Д. Багалій, харківський етнограф, історик, правознавець П. Єфименко, відомі київські історики-архівісти та археографи І. Каманін, О. Левицький та ін.

Товариство проводило засідання, де заслуховувалися та обговорювалися наукові доповіді його членів. 1887 р. Владимирський-Буданов був обраний

головою Товариства, функції якого здійснював два терміни підряд, до 1893 р., а 1891 р. його було обрано почесним членом Товариства. М. Владимирський-Буданов багато зробив для поліпшення його діяльності, зокрема видавничої. Завдяки його та В. Вельямінова-Зернова клопотанням Товариству вдалося отримати щорічну субсидію у 800 рублів на публікацію видання «Чтения в историческом обществе Нестора-летописца» (ЧИОНЛ). Якщо раніше це видання виходило нерегулярно, то за його керування воно почало виходити регулярно і до 1915 р. вийшло 24 томи, що склалися з 44 книг. За головування М. Владимирського-Буданова було встановлено контакти та налагоджено обмін виданнями з іншими історичними інституціями і закладами. У 1893 р. було вироблено новий статут Товариства, котрий розширював його діяльність шляхом читання публічних лекцій, в такий спосіб поширюючи історичні знання у суспільстві. Особисто М. Владимирський-Буданов прочитав низку доповідей, котрі потім були опубліковані на сторінках ЧИОНЛ [16, с. 67–68].

Творчий доробок М. Владимирського-Буданова великий і різноманітний. Він досліджував проблеми освіти в Росії та Україні XVII–XIX ст., історію права, його вважають одним із основоположників так званої київської історико-юридичної школи.

Розпочавши викладацьку діяльність на кафедрі історії російського права, М. Владимирський-Буданов зіткнувся з великими складнощами. Серйозною вадою тогочасного викладання була відсутність підручників з навчальних дисциплін та посібників для практичних занять зі студентами. Намагаючись

допомогти студентам краще оволодіти майбутньою професією, молодий професор взявся за підготовку такого посібника. Мотивуючи його необхідність, він писав у передмові до першого випуску: «... учащийся должен иметь в руках все важнейшие памятники нашего законодательства, которые однако разбросаны в разных изданиях, б. ч. (большей частью. – I. В.) дорогих и многотомных; он не может пользоваться такими изданиями надлежащим образом» [21, с. III].

Виконуючи поставлене завдання, М. Владимирський-Буданов зібрав і прокоментував найважливіші юридичні документи, починаючи від найдавніших давньоруських пам'яток і закінчуючи серединою XVII ст. Так з'явилась «Хрестоматия по истории русского права» у трьох випусках (Ярославль, 1872 р., 1873 р., 1875 р.). Він включив до «Хрестоматии» найцінніші юридичні українські, литовські і навіть польські пам'ятки, зокрема: угоди Русі з греками 911 та 945 років, Академічний, Карамзинський списки, а також додаткові статті з інших списків «Руської Правди», жалувані грамоти короля Казимира 1457 р., «Судебник» Казимира 1468 р., покажчик уставних земських грамот ВКЛ, а також російські пам'ятки, зокрема московські «Судебники» 1497 та 1550 років, тощо. З юридичних актів були представлені усі їхні форми і зразки, як-от: уставні, купчі, жалувані, вкладні, духовні грамоти, церковні статuti, 35 різних форм актів Московської держави, у тому числі закладні, мінові, довірчі, роз'їзні (ділові) та ін., кабальні записи на холопство, відпускні селянам тощо.

Підхід Владимирського-Буданова до відбору документів не мав формального характеру, він дуже ретельно

добирив пам'ятки. Наприклад, вибір Карамзинського, а не давнішого Синодального списку «Руської Правди» був зумовлений, за його поясненням, тим, що текст Карамзинського списку був значно повніший. Вміщуючи пам'ятку, він одночасно подавав найнеобхіднішу інформацію про неї. Так, текст «Руської Правди» супроводжувався списком літератури про пам'ятку та коментарями для її правильного розуміння, а «Псковской Судной Грамоты» – покажчиком її змісту та систематичним покажчиком до окремих розділів, як-от: судова влада, судочинство, карне право, речове, зобов'язальне, спадкове тощо. Цінність посібників полягала не лише у виваженому доборі пам'яток, чи не найважливіше навчальне значення мали обширні коментарі та тлумачення, які додавалися до текстів. «Основная задача их (коментарів. – І. В.), – писав М. Владимирський-Буданов, – есть объяснение текста, а не изложение собственных воззрений автора на разные вопросы истории отечественного права» [21, с. III–IV]. Виходячи з цього, він обмежувався зіставленням двох або ж кількох тлумачень, висловлених вже у літературі, надаючи можливість студентам під керівництвом викладачів робити самостійні висновки. Лише тоді, коли подібних пояснень до текстів не знаходив в літературі або ж вважав знайдені тлумачення незадовільними, він подавав власне їх розуміння. Щоправда, як зазначається в літературі, не всі випуски мали однакову наукову цінність. На думку М. Дьяконова, найбільш цінним за повнотою і глибиною коментарів був перший випуск, тоді як другий, а особливо третій містили практично лише документальні тексти [7, с. 876]. Проте поява посібника

сприяла покращенню підготовки службовців юридичних установ, а саме видання тривалий час було настільною книгою багатьох поколінь юристів [3, с. 6]. Про популярність і широке застосування «Хрестоматии» у навчальному процесі свідчать її багаторазові перевидання, протягом 1872–1899 рр. посібник витримав 6 видань.

1886 р. Владимирський-Буданов видав ще один підручник під назвою «Обзор истории русского права», який протягом 30 років (з 1886 по 1915) перевидавався сім разів. У цій праці автор простежує історію формування російської держави і права з найдавніших часів до видання «Полного собрания законов Российской империи» (1830) і викладає головні галузі права: державне, кримінальне, цивільне, а також розглядає становлення судової системи та розвиток судового процесу. Один з учнів вченого Іоаннікій Олексійович Малиновський оцінював цю працю як «единственный полный курс истории русского права» [15, с. 17].

Парадоксально, але якраз про найголовнішу сферу діяльності М. Владимирського-Буданова, котрій він присвятив понад сорок п'ять років життя, професорсько-викладацьку роботу, майже не залишилось відомостей. Невеликі спогади кількох студентів щодо манери читання лекцій стосуються передостанніх років життя професора, коли він уже сильно хворів, через що швидко втомлювався, говорив тихо, невиразно і нечітко. Проте, за свідченнями колег, Михайло Флегонтович і до того не відрізнявся великою ораторською майстерністю і, навіть будучи зовсім молодим, читав лекції тихим і спокійним тоном. Під час поховальної церемонії ректор

університету Н. Цитович згадував, що його мова була «тиха, спокійна, чужда всяких ораторских украшений». Разом з тим щось привертало увагу слухачів, на думку ректора, це – глибока науковість викладу і привабливість власної шляхетної особистості професора [13, ф. 175, № 1309]. Колеги відзначали, що він ніколи не шукав популярності й ніколи навмисне нічого не робив задля її завоювання. Професор Г. Демченко зазначав, що навколо його імені не тільки ніколи не виникало, але й не могло виникнути якоїсь реклами. Він сам ніколи не зчиняв галасу й не давав приводів до нього [13, ф. 175, № 1309]. Проте, за однастайним визнанням студентів і колег, М. Владимирський-Буданов був одним із найпопулярніших професорів Університету Св. Володимира. Тому студенти й намагалися завжди сісти попереду, щоб добре його почути.

Окрему сторінку педагогічної діяльності Владимирського-Буданова становить створення протягом 1890–1900 років своєї школи. Усі п'ятеро його учнів – М. Ясинський, Г. Демченко, О. Шпаков, М. Максимейко, І. Малиновський, залишені ним при кафедрі для підготовки до професорського звання, – протягом 1888 – 1894 рр. захистили магістерські дисертації, а троє (Максимейко, Малиновський, Шпаков) – докторські [16, с. 74–75]. Одним із факторів виникнення школи С. Михальченко вважає використання Владимирським-Будановим як однієї з форм праці зі студентами практичних занять. Саме на практичних заняттях професор привчав студентів до вивчення джерел, передавав їм свої принципи й методи їх аналізу та інтерпретації, прищеплюючи їм любов до наукових пошуків [16, с. 74–75].

М. Владимирський-Буданов був надзвичайно скромним. Він ніколи не займав жодних адміністративних посад. Спроби Міністерства народної освіти призначити його ректором Київського університету не мали успіху. Він дуже критично ставився до себе і вважав, що не має жодних адміністративних здібностей, що йому бракує витримки, стриманості, котрі мають бути притаманними доброму адміністратору. Пояснюючи свою відмову зайняти посаду ректора, він писав: «... природа отказала мне совсем в административных способностях». Він бачив себе лише в ролі кабінетного вченого: «... я не принесу никакой пользы делу ни на каком поприще, кроме профессорской кафедры и роли кабинетного ученого, ... я назначил себе остальные немногие годы для окончания научных трудов, которые составляют задачу всей моей жизни. Быть может я ошибаюсь в значении этих трудов, но не окончив их, я буду считать жизнь мою потеряною. Взвзявшись за управление университетом и, в известной степени, за реорганизацию его ... я должен бы всего себя посвятить этому делу» [16, с. 64–65]. Відмовитися від наукової діяльності він не міг і не хотів. Один з учнів Владимирського-Буданова Г. Демченко, характеризуючи вчителя, писав, що професор «предпочитает спокойный труд исторического созерцания фактов, бесстрастного наблюдения материалов, тот замечательный анализ источников, тот медленный метод чистой индукции, который не увлекается неосторожными гипотезами, зато дает классические по точности результаты. Около его имени никогда не возникало и не могло возникнуть ни тени рекламы. Он просто и сам не шумел и не любил

служить поводом для внешнего шума. Его исследования, его учебники стали настольными книгами всякого юриста и всякого историка». Крім того, Г. Демченко, може, єдиний згадує свого вчителя з погляду людських якостей як «несколько сурового и серьезного на вид, но замечательно отзывчивого, живого и мягкого, тонкого наблюдателя и остроумного собеседника, который стоит спокойно над всеми партиями, возвышается над всеми условностями, не достигаем ни для каких чиновных или административных мелочей. Деканом он быть не желает, от ректорства отказывается, от представительства и власти, от всякой официальности в мундире, от всяких напыщенных торжеств, от всякой мишуры земной силы, влияния и богатства он уклоняется» [13, ф. 175, № 1309].

Як бачимо, М. Владимирському-Буданову була присвячена певна увага як історикові права, проте історична тематика його творчості досі не проаналізована. В той же час він був не лише істориком права, в тому числі західно-руського, литовського чи слов'янського. Всі його праці, присвячені правовим проблемам, щільно пов'язані з різними історичними аспектами, особливо з такими важливими галузями історичної науки, як соціальна, аграрна історія, історична демографія тощо. Однією з перших таких праць було дослідження «Немецкое право в Польше и Литве», відзначене 1870 р. Уварівською премією Російської Академії Наук, де він детально розглядає становище українського селянства й міщанства та зміни, яких зазнали ці верстви населення внаслідок рецепції німецького та магдебурзького права. До 50-річчя відкриття Київського

університету за дорученням університетської ради Михайло Флегонтович написав «Историю университета Св. Владимира» (К., 1884).

Більшість історичних праць М. Владимирського-Буданова присвячена проблемам української історії. Блискучий знавець джерел, він писав їх виключно на віднайдених ним архівних матеріалах Київського архіву давніх актів, який розташовувався в приміщенні університету. Наголосимо на методиці й практиці дослідницької діяльності вченого. Всі його не тільки великі праці, але навіть і невеликі статті та рецензії написані на підставі ґрунтовного опрацювання величезної кількості джерельного матеріалу. При цьому потрібно наголосити: він не вибудовував спочатку певної схеми, а потім добирав до неї джерела, а навпаки, йшов у повному розумінні цього значення «Ad fontes», тобто від джерела. Як дослідник, він завжди віддавав пріоритет джерелу. Саме за цією методикою написано такі праці: «Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XVII в.» (К., 1886), «Передвижение южно-русского населения в эпоху Богдана Хмельницкого» (К., 1888), «Поместья Литовского государства» (К., 1889), «Черты семейного права XVI в.» (К., 1890), «Население Юго-Западной России от половины XV в. до Люблинской унии» (К., 1891), «Формы крестьянского землевладения в Литовско-русском государстве XVI в.» (К., 1892), «Церковные имущества в Юго-Западной России» (К., 1893) та багато ін. Одним із перших в українській історіографії він розпочав дослідження в галузі соціально-економічної історії, вивчав питання розвитку приватного землеволодіння, в тому числі й селянського, матеріальне

становище селянства, форми його землеволодіння, правовий статус, простежував еволюцію української сільської громади в XVI ст., поширення магдебурзького права в Україні тощо. Одним із перших в українській історіографії М. Владимирський-Буданов розпочав дослідження в галузі історії родини та історичної демографії.

Проте, на жаль, його багатогранна діяльність на ниві української історичної науки залишається практично невивченою і непоцінованою. Можливо, на це впливає зловісна тінь М. Юзефовича, з ім'ям якого пов'язують діяльність вченого, можливо, спрацьовують радянські оцінки з ярликами класового характеру, які приклеювали до дослідників, поділяючи їх на своїх – радянських і чужих – буржуазних, реакційних тощо. Потрібно виправити таку несправедливість. Тож спробуємо в наступних числах нашого часопису запропонувати низку статей про методологію, підходи та історичні погляди видатного вченого на підставі його праць з української історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабицкий Б. Е. М. Ф. Владимирский-Буданов как историк русского государства / Б. Е. Бабицкий // Известия высших учебных заведений. – 1962. – № 2. – С. 86–97.
2. Биографический указатель профессоров Киевского университета Св. Владимира. – К., 1884. – 816 с.
3. Бондарук Т. І. Основоположники київської історико-юридичної школи. М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Т. І. Бондарук. – Київ, 1995. – 25 с.
4. Бутич І. Археографічна діяльність Володимира Антоновича / І. Бутич // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної Комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовтня 1993). – К., 1997. – С. 206–233.
5. Ворончук І. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович / І. Ворончук // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вип. 1. XIX ст. – 1930-ті рр. – К., 1999. – С. 72–75.
6. Ворончук І. Роль М. Ф. Владимирського-Буданова в розвитку української археографічної традиції та архівної практики / І. Ворончук // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. перший. Архів і особа. – К., 1999. – С. 111–121.
7. Дьяконов М. А. Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов. Некролог / М. А. Дьяконов // Известия Императорской Академии наук. – Петроград, 1916. – С. 875–880.
8. Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. А–В. – 671 с.
9. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – СПб., 1890–1907. – Т. 1–82.
10. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона // Биографии. – М., 1993. – Т. 3. – 799 с.
11. Журба О. І. Київська археографічна комісія. 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – К., 1993. – 184 с.
12. Журба О. Проблеми та перспективи дослідження діяльності Київської Археографічної Комісії / О. Журба // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної Комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовтня 1993). – К., 1997. – С. 34–50.
13. Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України.
14. Корольков І. Речь при погребении почетного члена Киевской Духовной академии, заслуженного профессора Университета Св. Владимира М. Ф. Владимирского-Буданова / И. Корольков. – Киев, 1916.
15. Малиновский И. Памяти учителя (Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф.

М. Ф. Владимирского-Буданова) / И. Малиновский. – Ростов-на-Дону, 1917. – 42 с.

16. Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии / С. И. Михальченко. – Москва: Прометей; Брянск: Изд-во Брянского государственного педагогического университета, 1996. – 186 с.

17. Радянська енциклопедія історії України. – К.: УРЕ, 1969. – Т. 1. – 547 с.

18. Сборник статей по истории права, посвященных М. Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями. – К., 1904.

19. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / О. Ф. Скакун. – К.: Вища школа, 1987. – 158 с.

20. Титов Ф. Императорская Киевская Духовная Академия 1651–1915 / Ф. Титов. – Изд. 2-е дополн. – К.: РА Гопак, 2003. – 688 с.

21. Хрестоматия по истории русского права. Составил М. Владимирский-Буданов. – Выпуск первый. – Ярославль, 1872. – С. III.

22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві.

23. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1893. – Кн. 7.

24. Шандра В. Роль Юзефовича у діяльності Київської археографічної комісії / В. Шандра // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної Комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовтня 1993). – К., 1997. – С. 138–143.

25. Яковкин И. М. Ф. Владимирский-Буданов / И. Яковкин // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1916. – Ч. 66, декабрь.

REFERENCES

1. BABITSKIY, B. (1962). M. Vladimirski-Budanov as a Historian of the Russian State. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy* (Higher Educational Establishments Bulletin), (2), pp. 86–97. [in Rus.]

2. *Biographical Index of Professors of St. Vladimir University of Kyiv* (1884). Kyiv, 816 p. [in Rus.]

3. BONDARUK, T. (1995). *The Founders of Kyiv Historical and Legal School.*

M. Vladymyrsky-Budanov and F. Leontovych. Kyiv, 25 p. [in Ukr.]

4. BUTYCH, I. (1997). Archaeographic Activity of Volodymyr Antonovych. In: *Materialy yuvileinoi konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu Kyivskoi Arkheohrafichnoi Komisii* (Kyiv, Sedniv, 18–21 zhovtnia 1993). (Proceedings of the Jubilee Conference Devoted to the 150th Anniversary of Kyiv Archaeographic Commission. October 1997). Kyiv, pp. 206–233. [in Ukr.]

5. VORONCHUK, I. (1999). Mykhailo Vladymyrsky-Budanov. In: *The 19th Century – the 1930s*, Vol. 1 of *Ukrainian Archivist: Bibliographical Index*. Kyiv, pp. 72–75. [in Ukr.]

6. VORONCHUK, I. (1999). The Role of M. Vladymyrsky-Budanov in the Development of Ukrainian Archival Tradition and Archaeological Practice. In: *Arkhivoznavstvo. Arkheohrafiia. Dzhereloznavstvo. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. Vypusk pershyi. Arkhiv i osoba* (An Archive and a Person, Vol. 1 of *Archival Studies. Archaeography. Source Studies. Interdepartmental Collection of Scientific Works*). Kyiv, pp. 111–121. [in Ukr.]

7. DYAKONOV, M. (1916). Mikhail Vladimirski-Budanov: Obituary. *Izvestiya imperatorskoy Akademii nauk* (Imperial Academy of Sciences Bulletin). Petrograd, pp. 875–880. [in Rus.]

8. *Encyclopedia of the History of Ukraine* (2003). Vol. I. Kyiv: Naukova dumka, p. 671. [in Ukr.]

9. *F. Brockhaus and I. Efron Encyclopedic Dictionary* (1890–1907). Vol. I. Saint Petersburg, 82 p. [in Rus.]

10. *F. Brockhaus and I. Efron Encyclopedic Dictionary* (1993). *Biografii* (Biographies). Vol. 3. Moscow, 799 p. [in Rus.]

11. ZHURBA, O. (1993). *Kyiv Archaeographic Commission. 1843–1921. Essay on the History and Activities*. Kyiv, 184 p. [in Ukr.]

12. ZHURBA, O. (1997). Problems and Prospects of Studying the Activity of Kyiv Archaeographic Commission. In: *Materialy yuvileinoi konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu Kyivskoi Arkheohrafichnoi Komisii* (Kyiv, Sedniv, 18–21 zhovtnia 1993). (Proceedings of the

Jubilee Conference Devoted to the 150th Anniversary of Kyiv Archaeographic Commission. October 1993). Kyiv, pp. 34–50. [in Ukr.]

13. *Institute of the Manuscript of the National Library of Ukraine.*

14. KOROLKOV, I. (1916). *Speech at the Burial of Honorary Member of the Kiev Theological Academy, Professor Emeritus of St. Vladimir University of Kyiv M. Vladimирski-Budanov.* Kyiv. [in Rus.]

15. MALINOVSKIY, I. (1917). *Commemorating the Teacher (The Experience of Evaluating Scholarly and Teaching Activity of Professor M. Vladimирski-Budanov).* Rostov-na-Donu, 42 p. [in Rus.]

16. MIKHALCHENKO, S. (1996). *Kyiv School in Russian Historiography.* Moscow: Prometheus; Bryansk: Bryansk State Pedagogical University Press, 186 p. [in Rus.]

17. *Soviet Encyclopedia of the History of Ukraine* (1969). Vol. 1. Kyiv: URE, 547 p. [in Ukr.]

18. *Collected Articles on the History of Law, Dedicated to M. Vladimирski-Budanov, His Disciples and Admirers* (1904). Kyiv. [in Rus.]

19. SKAKUN, O. (1987). *Political and Legal*

Thought in Ukraine (1861–1917). Kyiv: Vyshcha shkola, 158 p. [in Rus.]

20. TITOV, F. (2003). *Imperial Kiev Theological Academy 1651–1915.* 2nd ed., updated. Kyiv: Ra Gopak, 688 p. [in Rus.]

21. VLADIMIRSKI-BUDANOV, M. (1885). *Reader on the History of Russian Law.* Vol. I. Kyiv, p. 3. [in Rus.]

22. *Central State Archives of Ukraine in Kyiv.*

23. *Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler* (1893). Vol. 7. Kyiv. [in Rus.]

24. SHANDRA, V. (1997). The Role of Yuzefovych in Kyiv Archaeographic Commission. In: *Materialy yuvileinoi konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu Kyivskoi Arkheohrafichnoi Komisii (Kyiv, Sedniv, 18–21 zhovtnia 1993).* (Proceedings of the Jubilee Conference Devoted to the 150th Anniversary of Kyiv Archaeographic Commission. October 1993). Kyiv, pp. 138–143. [in Ukr.]

25. YAKOVKIN, I. (1916). M. Vladimирski-Budanov. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya* (Ministry of Education Journal), Vol. 66. (December). [in Rus.]

I. Voronchuk

“Scholar by the Grace of God” Mykhailo Vladymyrsky-Budanov

Abstract

The article raises the importance of studying academic legacy of M. Vladymyrsky-Budanov, a historian who held three doctoral degrees: in history, history of law, and state law. His heritage consists of more than 100 academic works, most of which are about the history of Ukrainian lands. He dedicated 40 years of his life to professorship at Law Department of St. Vladimir University of Kyiv and is considered to be one of the founders of the historical-juridical school. He had been the editor-in-chief of Kyiv Archaeographic Commission for 34 years (1882–1916); during those years, under his guidance and direction, 23 volumes of documentary sources “The Archive of South-West Russia” were published. For many years he had chaired the Historical Society of Nestor the Chronicler, which included many prominent Ukrainian historians. He was an expert in Ukrainian history sources and worked not only in the field of legal history. He extensively researched historical topics and studied issues of social and economic history, in particular, well-being and legal status of peasantry, forms of land tenure, the evolution of rural 16th century communities and the diffusion of Magdeburg Law in Ukraine. He was among the first initiators of studies in demographical history. Nevertheless, the contribution of Vladymyrsky-Budanov to the development of Ukrainian history as an academic field has not yet been analyzed. Therefore, we are launching a series of articles to bring us closer to Vladymyrsky-Budanov’s conceptual framework, his methodological approaches and tools, and thus, to obtain a better insight and knowledge of his academic works in history.